

R.R.R. SMITH, BRYAN WARD-PERKINS (RED.), *THE LAST STATUES OF ANTIQUITY*,  
 OXFORD: OXFORD UNIVERSITY PRESS 2016, 410 S.

Pomniki honoryfikacyjne były w świecie grecko-rzymskim rozpowszechnioną formą gratyfikacji za wyjątkowe czyny i postawę względem miejscowej społeczności. Początkowo lista osób nagradzanych jednym z najbardziej zaszczytnych przywilejów ograniczała się do lokalnych herosów, zasłużonych dowódców wojskowych, wybitnych atletów. Z czasem, wraz z rozwojem całej kultury honoryfikacyjnej, wśród wyróżnionych pomnikami znaleźli się miejscy euergeci i urzędnicy, monarchowie hellenistyczni oraz cesarze rzymscy wraz ze swym otoczeniem. Badacze zajmujący się pomnikami honoryfikacyjnymi mają do dyspozycji kilka typów źródeł. Z części regionów posiadamy stosunkowo dobrze zachowane marmurowe posągi pozwalające badać wizualną stronę pomników, typologizując je na statuy prezentujące postacie w togach, himationach, zbrojach, przedstawienia konne, siedzące, w walce itp. Niestety nie wszystkie tereny miały tyle szczęścia co chociażby Afrodyzja, miasto w Karii, z którego zachowała się wyjątkowo duża liczba 220 pomników<sup>1</sup>. Z wielu greckich *poleis* posiadamy jedynie niewielką część tego, co w starożytności zdobiło świątynie, agory, teatry i drogi. Braki w kolekcjach pomników rekompensują nam kolejne grupy źródeł: bazy monumentów wraz z wyrytymi nań inskrypcjami, które już w czasach antycznych nadawały indywidualny charakter posągom, oraz teksty literackie. Badacze zaangażowani w projekcie *The last statues of antiquity* (LSA) wzięli pod uwagę wszystkie wyżej wymienione kategorie, skupiając się na schyłkowych latach grecko-rzymskiej kultury nadawania pomników honoryfikacyjnych, tj. na okresie od rządów Dioklecjana (284 n.e.) aż do VII w. n.e. Sam projekt był realizowany w Oksfordzie w latach 2009–2012, a jego nadrzędnym celem było zebranie i przebadanie zachowanych w całości lub fragmentach posągów i baz oraz datowanych na okres późnego cesarstwa źródeł poświęconych pomnikom honoryfikacyjnym.

Już na wstępie należy podkreślić, że zarówno cały projekt, jak i publikacja będąca jego zwieńczeniem, są z dawna wyczekiwany wypełnieniem luki w badaniach nad grecko-rzymskim zwyczajem honoryfikacyjnym. Publikacji w różnych językach, poświęconych zarówno konkretnym aspektom i obszarom, jak i tych bardziej ogólnych, dedykowanych pomnikom honoryfikacyjnym, powstało całe mnóstwo<sup>2</sup>. Mało która z wyżej wymienionych

<sup>1</sup> Sto osiem posągów zachowanych w całości, 49 popiersi i 63 głowy. R.R.R. Smith, *Roman Portrait Statuary from Aphrodisias. Aphrodisias II*, Mainz am Rhein, s. 5.

<sup>2</sup> Na temat greckich i rzymskich pomników zob.: F. Poulsen, 1939: *Römische Privatporträts und Prinzenbildnisse*, København; C. Mattusch, 1988: *Greek Bronze Statuary. From the beginnings through the fifth century B.C.*, London; C.B. Rose, 1997: *Dynastic commemoration and imperial portraiture in the Julio-*

prac pochyłała się jednak nad dokładną analizą przyczyn schyłku zwyczaju nadawania pomników, oddając większą część narracji początkom i rozwojowi tradycji na przestrzeni wieków. Dopiero zespół zebrany przez R.R.R. Smitha i Bryana Ward-Perkinsa przedstawił dogłębną analizę problemu, różnicując przyczyny w zależności od obszaru geograficznego i lokalnej specyfiki miejsca.

Książka będąca tematem niniejszej recenzji podzielona została na trzy główne działy (1. *Regions*; 2. *Cities*; 3. *Chronology, Honorands, Style*), które poprzedzają dwa rozdziały wstępne autorstwa dwóch głównych redaktorów (R.R.R. Smith, *Statue practice in the late Roman empire: numbers, costumes, and style*, s. 1–27; B. Ward-Perkins, *Statues at the end of antiquity: the evidence of the inscribed bases*, s. 28–40). W pierwszym dziale (*Regions*, s. 41–118) autorzy zaprezentowali wyniki swych badań nad siedmioma kluczowymi regionami: Italią (rozdz. 3); Afryką Północną (rozdz. 4); Hiszpanią, Galią i Recją (rozdz. 5); prowincjami naddunajskimi i północnymi Bałkanami (rozdz. 6); Grecją kontynentalną i wyspami (rozdz. 7); Azją Mniejszą (rozdz. 8); Egiptem, Bliskim Wschodem i Cyprzem (rozdz. 9). Takie ujęcie tematu pozwala na uchwycenie tendencji charakteryzujących zwyczaj wystawiania pomników na konkretnych obszarach z uwzględnieniem lokalnych kolorytów i zmian.

Na wstępie każdego z rozdziałów czytelnik zostaje zapoznany z liczbą zachowanych źródeł, ich specyfiką i rozkładem chronologicznym. Mocną stroną tej części publikacji jest zarysowanie na każdym etapie najważniejszych trendów i ich interpretacji, dzięki czemu uwypuklone zostają zjawiska właściwe dla danego regionu. W dalszej części ułatwia to wyszukanie punktów wspólnych będących w mniejszym lub większym stopniu przyczyną schyłku tradycji honorowania zasłużonych osób pomnikami. Warto również podkreślić, że wszystkie rozdziały prezentują ten sam, wysoki poziom, co jest niestety dość rzadkie przy tego typu zbiorowych publikacjach. Smithowi i Ward-Perkinsowi z powodzeniem udało się zebrać grupę najwybitniejszych specjalistów z danych dziedzin, dzięki czemu żaden z rozdziałów nie odstaje od reszty.

W drugiej części książki (*Cities*, s. 119–228) autorzy odeszli od regionalnego ujęcia tematu na rzecz skupienia się na konkretnych miejscowościach. Wyodrębniono siedem

---

-*Claudian period*, Cambridge; F. Queyrel, 2016: *La sculpture hellénistique. Formes, thèmes et fonctions*, Paris. Egipskie pomniki: J.A. Josephson, 1997: *Egyptian Royal Sculpture of the Late Period 400–246 BC*, Mainz am Rhein; P.E. Stanwick, 2003: *Portraits of the Ptolemies: Greek kings and Egyptian pharaohs*, Austin. Pomniki Hadriana: C. Evers, 1994: *Les portraits d'Hadrien. Typologie et ateliers*, Bruxelles. Pomniki Aleksandra Wielkiego: A. Stewart, 1993: *Faces of Power. Alexander's Images and Hellenistic Politics*, Oxford. O rzymskich pomnikach w polskich muzeach: A. Sadurska, 1997: *Corpus Signorum Imperii Romani. Corpus des Sculptures du Monde Romain. Pologne. Vol. 1: Les portraits Romains dans Les collections Polonaises*, Warszawa. Pomniki dzieci: O. Bobou, 2015: *Children in the Hellenistic world. Statues and representation*, Oxford. Dalsza literatura: R.R.R. Smith, *Roman Portrait Statuary from Aphrodisias. Aphrodisias II*, Mainz am Rhein, s. 19, przyp. 63.

najważniejszych ośrodków z omówionych we wcześniejszych częściach obszarów. Kluczem do selekcji była pozycja miasta w regionie, jego unikatowość oraz liczba zachowanych materiałów źródłowych pozwalających na dogłębne badania. Wśród wybranych miejscowości znalazł się Rzym (rozd. 10), Konstantynopol (rozd. 11), stolice prowincji: Efez (rozd. 13), Korynt (rozd. 14) i Gortyna (rozd. 17), Ateny z uwagi zarówno na swą specyficzną pozycję w świecie antycznym, jak i niepowtarzalną formę kultury honoryfikacyjnej (rozd. 15) oraz Lepcis Magna jako przedstawiciel miast Afryki Północnej (rozd. 16). Siódmą polis jest Afrodyzja, niewielkie miasto szczególnie bliskie Smithowi. Wybór Afrodyzji należy tłumaczyć zarówno zainteresowaniem głównego autora projektu, jak i nieporównywalną z innymi regionami bazą zachowanych marmurowych pomników oraz starannością badań archeologicznych prowadzonych w Karii przez zespół Smitha nieprzerwanie od 1991 r.

Ostatnia część publikacji (*Chronology, Honorands, Style*, s. 229–308) jest ujęciem tematycznym problemów. Badacze skupili się na takich aspektach, jak poszczególne grupy osób honorowanych pomnikami (*Provincial governors and senatorial office-holders*, rozdz. 19; *Women*, rozdz. 20; *Cultural heroes*, rozdz. 21), kryzys trzeciego wieku i jego wpływ na kulturę honoryfikacyjną (*Third century, from Alexander Severus to Carinus*, rozdz. 18), ponowne użycie pomników i baz (*Re-use in fourth century portrait statues*, rozdz. 22), oraz na przeglądzie zachowanych męskich pomników przedstawiających osoby niepełniące funkcji publicznych (*Portrait style*, rozdz. 23). Całość wieńczy rozdział podsumowujący przyczyny końca zwyczaju wystawiania pomników honoryfikacyjnych (*The end of the statue habit, AD 284–620*, rozdz. 24). Jego autor, Ward-Perkins, jako główne czynniki kresu kultury pomnikowej przedstawia rozpowszechnienie się chrześcijaństwa i związanej z tym zmiany mentalności i rozumienia pojęcia euergetyzmu, wzrost roli biskupów i kościołów na rzecz spadku znaczenia ziemi publicznej i lokalnych elit. Ogromną rolę odegrał kryzys ekonomiczny i finansowy imperium, spadek wartości pieniądza i pauperyzacja społeczeństwa. Schyłek tradycji nagradzania wybitnych jednostek posągami nadszedł w różnym czasie w różnych regionach, stąd też bardzo istotne było zastosowanie regionalnego podejścia do tematu, co też badacze LSA z powodzeniem uczynili.

Dużą zaletą jest również wizualna strona książki. Dzięki licznym wykresom, mapom i ilustracjom zamieszczonym w prawie wszystkich rozdziałach przyswojenie nietatwego materiału opartego na badaniach statystycznych staje się dużo łatwiejsze. Dzięki temu nawet ktoś mniej zaznajomiony z zagadnieniem wystawiania pomników honoryfikacyjnych może z łatwością korzystać z publikacji.

Dopełnieniem recenzowanej pozycji jest internetowa baza danych prezentująca wszystkie przebadane w książce pomniki, bazy, inskrypcje oraz teksty literackie, łącznie ponad 2800 źródeł, dzięki czemu w publikacji możliwe było pominięcie obszernego katalogu (dostępna jest ona pod adresem: <http://laststatues.classics.ox.ac.uk>).

*The last statues of antiquity* jest jedną z najlepszych od lat publikacji poświęconych zagadnieniu pomników honoryfikacyjnych. Zarówno dobór wykonawców projektu, jak i same jego wyniki budzą podziw i zasługują na najwyższe słowa uznania. Książkę polecam każdemu zainteresowanemu dziejami kultury honoryfikacyjnej Grecji i Rzymu, pomnikami, jak i losami imperium rzymskiego w ostatnich wiekach istnienia.

*Dominika Grzesik*

*Uniwersytet Wrocławski*

*dominika.grzesik@uwr.edu.pl*